

ויחי: כבוד המת

המצרים והעברים ביקשו לכבד את יעקב, אבי יוסף המשנה למלך, אחר פטירתו. כל אחת מן התרבויות מטפלת במת בדרך אחרת, וההבדל ביניהן מתועד יפה בתורה. הרופאים המצרים חנטו את יעקב, ולאחר ארבעים יום של חניטה בכו אותו המצרים שבעים יום. לאחר מכן, ביקש יוסף את רשותו של פרעה לטפל באביו כפי צוואתו וכדרכם של העבריים: קבורה אצל אבותיו במערת המכפלה. מסע הלוייה, ההספדים ושבעת ימי האבל כמסורת ישראל סבא, מתוארים בפרוט רב. הפער בין המצרים לעברים ניכר בעיקר בכך שהמצרים משמרים את הגופה, ואילו העברים קוברים אותה, בלי לנסות לשמר את הגוף יתר על המידה. השנוי בהתייחסות לגופת המת משקף גם הבדל ביחס לגוף בעת החיים. המצרים מייחסים לו יותר חשיבות, ואילו העבריים רואים בגוף משכן לנשמה, ולאחר המוות, הרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה, והעפר – ישוב על הארץ כשהיה. (על פי קהלת יב ז).

גם לפי הגישה העברית, הממעטת בטיפוח הגוף, אין כל היתר לבזות את גופת המת. אדרבה, מצוה להביאו לקבורה מהירה ואסור להלינו – "כי קללת אלוהים תלוי". גוף האדם הוא בבחינת צלם אלוהים, ועל פי המדרש רואים העוברים ושבים את האדם התלוי, משוים בינו לבין בוראו, שבצלמו נברא, ויש בכך בזיון וחילול השם. במשך הדורות, נדרשו היהודים שוב ושוב להתמודד על מנהגי הקבורה שלהם עם תרבויות אחרות בעלות מנהגים אחרים של טיפול במת וקבורתו. לדוגמה, בתרבויות שונות נוהגים לקבור עם המת חפצים שונים לשימושו ולכבודו, עד הגישה הקיצונית הידועה מהודו – שריפת וקבורת אשת המת עמו. כנגד שיטה זו, ההלכה אוסרת השחתת חפצים בעלי ערך לשם קבורה עם המת. דוגמה אחרת: יהודי בכל בתקופת התלמוד נפגשו עם הדת הזורואסטריית, שמנהגה היה להניח את המתים על מגדלים כדי שייאכלו על ידי העופות. הזורואסטרים סברו שגופת המת מטמאת במידה כזאת שהשארתה על פני האדמה, טמינתה בקרקע או כל טיפול אחר שנעשה בה כשהיא בהישג יד אדם, אינה פותרת את בעיית הטומאה. אמוראי בכל ויהודיה היו אמורים להגן על מסורת הקבורה היהודית מפני האמגושים, כהני דת פרסיים, שהיו "חוטטי קברים". ואילו בעת החדשה, נאלצו יהודי אירופה להאבק על הזכות לקבור את מתיהם מיידית ובלא הלתם לפרק זמן ממושך, כאשר התפשט באירופה הרעיון שיש להמתין מספר ימים כדי לוודא שהאדם מת "באופן סופי".

הדרישה לטיפול זהיר בכבוד המת מתפרשת לא רק מנקודת המבט של כבוד הגוף, כבוד האדם וצלם אלוהים שבו, אלא גם מנקודת מבט הפוכה בתכלית – טומאת המת. בניגוד לכבוד, שמעניק לגוף ערך חיובי, הטומאה מעניק לה ערך שלילי. ומתוך כך, נגזרת שניות מורכבת. חלק מן המצוות והמנהגים הנעשים בטיפול במת נובעים מערך הכבוד, ואחרים, נובעים מחשש הטומאה. השניות בין ערך הכבוד לבין ערך הטומאה מהוים גם מקור למחלוקות במנהגים. יש חוגים ועדות בישראל שנוהגים להמנע ככל האפשר מלפקוד בתי קברות. ויש שמרבים בכך. במיוחד, כשמדובר על צדיקים, התפתחה גישה של ייחוס קדושה לקבריהם, עד כדי כך שיש הגורסים שקבריהם של צדיקים אינם מטמאים כלל.

נראה, שהמצרים מדגישים ביותר את ערך הכבוד של הגוף, ולכן הם משתדלים לשמרו על ידי חניטה. העבריים, נותנים דעתם גם על ממד הטומאה, ולכן הם מעדיפים להביא את המת לקבורה ולסלקו. היבט אחר של ההבדל בין החניטה לבין הקבורה הוא במקום הנחתו של המת. נראה, שהחניטה נועדה לשמר ולקיים את מעמדו של המת כאישיות נפרדת. בשונה מכך, הקבורה היהודית נקראת בלשון התורה "נאסף אל עמיו" או "אל אבותיו", והיא מבטאת את הצטרפותו של האדם אל אבותיו ועמו, הפסקת קיומו כאישיות נבדלת והפיכתו לחלק בלתי נפרד משלשלת הדורות והעם. בקשתו של יעקב מיוסף היא להקבר עם אבותיו במערת המכפלה. ואכן, קברי ישראל מקדמת דנא היו ב"שכונות קברים". בתקופת בית שני והמשנה נקברו משפחות משפחות במערות קבורה, וגם כיום, במידה מרובה, בית הקברות הוא אתר ציבורי, קהילתי, שבו – באופן כללי – לא נבדלים הנקברים זה מזה וכולם טמונים יחדיו, בשורות אחידות יחסית. בניית מאוזוליאום על קברי מתים אינה חלק טבעי ממסורת הקבורה היהודית, ומעט היוצאים מן הכלל מעידים על הכלל. בבתי הקברות באירופה ובמזרח, בהר הזיתים או בטבריה וצפת, קבורים גדולי עולם בקברים פשוטים ורגילים, ככל האדם.

המתבונן אל מחוזות הקברים ואורחות הטיפול במת יכול ללמוד הרבה על ערכי החיים של התרבויות השונות. מעבר לכל זאת יש לזכור את הוראתו הנחרצת של בעל ה"נודע ביהודה", "דלעולם כבוד חי עדיף מכבוד המת". בניגוד לדתות ותרבויות שקידשו את פולחן המתים, התורה מצוה על כבוד למת אך אוסרת על כל פולחן למתים. יש מקומות שבהם מתפרץ גם בפולקלור היהודי משהו מאותו צורך אנושי בסיסי להתייחס אל המת והמוות באופן מקודש ופולחני, אבל כנגד זה מעמידה ההלכה חומה בצורה של גבולות, המונעות מלהשתקע בדרישה אל המתים, ודורשת מן האדם "ובחרת בחיים".